

Л.О. ЦИБУЛЕНКО, Т.Б. БУКРЕЄВ

**ПОВСЯКДЕННІСТЬ ТА СОЦІАЛІЗАЦІЯ БЕЗПРИТУЛЬНИХ ДІТЕЙ В
ІНТЕРНАТНИХ ЗАКЛАДАХ У 20-Х РОКАХ ХХ СТ. В УСРР (ЗА
МАТЕРІАЛАМИ ХЕРСОНЩИНИ)**

L.A. TSIBULENKO, T.B. BUKREEV

**EVERYDAY LIFE AND SOCIALIZATION OF HOMELESSNESS CHILDREN
IN BOARDING SCHOOLS IN 20TH YEARS OF THE XX CENTURY IN SOVIET
UKRAINE (BASED ON MATERIALS OF KHERSON REGION)**

Проблема дитячої безпритульності та бездоглядності не нова для України. Досвід боротьби з цим кризовим соціальним явищем наша країна набула в тяжких умовах 20-х років ХХ ст. Важливо вивчити і дослідити шлях розвитку методів боротьби з безпритульністю та соціальною занедбаністю серед неповнолітніх, адже звернення до історії подолання, а саме аналіз досягнень і помилок, допоможе уникнути прорахунків у вирішенні цієї проблеми у сьогоденні.

На сучасному етапі розвитку історичної науки все більшого поширення набуває дослідження історії повсякденності. Для комплексного вивчення проблеми подолання дитячої безпритульності варто приділити увагу дослідженню повсякденності й побуту дітей у дитзакладах.

Проблема знайшла певне відображення в науковій літературі. Досвід подолання дитячої безпритульності, зокрема й соціалізацію дітей в інтернатних закладах у 20-х рр. досліджували О.І. Анатольєва [1], В.Є. Виноградова-Бондаренко [3], А.Г. Зінченко [20], Л.В. Олянич [23], О.С. Парашевіна [25] та ін. Регіональний матеріал у цих роботах представлений вибірково, що не дає змогу говорити про специфіку окремих регіонів.

Джерельною основою для висвітлення даного питання виступають матеріали 14 справ, які зберігаються у Державному архіві Херсонської області (Фонди: Р. – 2, Р. – 386, Р. – 413, Р. – 414, Р. – 485).

Мета статті – дослідити та проаналізувати процес соціалізації вихованців в інтернатних закладах Херсонщини у 1920-х рр. шляхом вивчення змісту навчально-виховного процесу, побуту та умов проживання.

Наукова новизна статті полягає у тому, що вперше спеціально досліджується проблема безпритульності, повсякденності та соціалізації дітей в інтернатних установах у 20-ті рр. на Херсонщині. Крім того, вперше до наукового обігу було введено ряд джерел із фондів ДАХО, що висвітлюють діяльність структур соціального захисту та реабілітації дітей у 1920-х рр. на Херсонщині.

Порушення суспільних зв'язків та економічна криза, що спричинилася війнами і революціями 1914-1921 рр., а пізніше голодом 1921-1923 рр., призвели до катастрофічного зростання безпритульників в Україні, яке досягло 2 млн. осіб [19, с. 214].

На початку 20-х рр. безпритульні діти, об'єднуючись у групи, створили своєрідну субкультуру з асоціальними ідеалами, нормами та моральними цінностями [25, с. 10].

Необхідність соціалізації неповнолітніх стала головним завданням партії. Радянський уряд створив державну систему соціального захисту безпритульних дітей, яка передбачала їхнє виховання, освіту, професійну підготовку. У країні склалася розгалужена система дитячих будинків (дошкільного і шкільного віку, для фізично неповноцінних і розумово відсталих дітей), діяльність яких була направлена на допомогу нужденним дітям [25, с. 10-11; 19, с. 214]. Також, склалася розгалужена система закладів для неповнолітніх правопорушників, котра створювала можливість більш диференційовано підійти до виправлення неповнолітніх злочинців.

Систематичній виховній та навчальній роботі з дітьми у дитбудинках заважали такі негативні впливи як: велика плинність дитячого складу, непідпорядкованість виховної роботи кінцевій меті, велика плинність педперсоналу (в деяких дитбудинках до 35% на рік), різноманітність дитячого складу за віком та несформованість системи дитбудинків тощо [3, с. 12]. Звісно,

всі ці фактори заважали успішній соціалізації та демаргіналізації колишніх безпритульних дітей та неповнолітніх злочинців.

Також, суттєвою проблемою був розподіл дітей по установах. Були випадки, коли нормальні діти або випадкові правопорушники потрапляли до спеціалізованих будинків для «важких» дітей, і навпаки. Через таку недбалість у звичайних закладах утворювалися групи «важких» дітей [2, с. 4], котрих було складно перевиховати без застосування спеціальних методів.

Підготовку фахівців для дитячих будинків здійснювали 3-річні педагогічні курси й факультети соціального виховання інститутів народної освіти [26, с. 121-122].

З метою виховання та навчання безпритульних та бездоглядних дітей на Херсонщині у 20-ті рр. склалася розгалужена система дитзакладів. Стан більшості з них був незадовільним, що було характерним для всіх типів дитустанов. Найгірше становище було на поч. 20-х рр., адже механізми подолання безпритульності остаточно ще не були налагоджені. Також ситуацію ускладнював голод. Серед вихованців була велика смертність, невирішеною залишалася проблема матеріального забезпечення сиріт.

У травні 1920 р. у Херсоні функціонувало 11 дитячих закладів, було створено будинки дитини (діти до 4 років) [24, арк. 14-15]. Під час голоду 1921-1923 р. у місті створювали нові заклади з метою порятунку від голодної смерті дітей, особливо тих, хто залишився без батьків. Із січня по травень 1922 р. у Херсоні діяло 18 дитячих будинків, а з червня по серпень – 17 [22, с. 179-186]. У 1921-1923 рр. функціонували інтернатні заклади й в інших населених пунктах Херсонщини.

Окрім дитбудинків загального профілю, діяли спеціалізовані. Так, у Херсоні діяв дитячий будинок для глухонімих дітей. Також існував заклад для дітей з хворобами шкіри [11, арк. 79]. Діяльність спеціалізованих дитячих будинків давала змогу невідривно від лікування дітей проводити їхнє виховання та навчання.

З метою покращення матеріального становища закладів 13 січня 1922 р. було прийнято постанову Раднаркому про виділення земельних наділів дитзакладам [8,

арк. 4]. Це дозволяло вести господарство в дитбудинках, колоніях та містечках, що по-перше, допомагало перебороти наслідки голоду, а по-друге, економити кошти на утримання дітей.

Незважаючи на всі заходи дитячі будинки знаходились у тяжкому становищі. Не вистачало педагогів, продовольства, палива, одягу, підручників, літератури для викладачів. У 1923 р. майже всі дитячі будинки Херсонщини перевели у дитячі містечка. При дитячих містечках створювались майстерні – взуттєві, швейні та ін. – , котрі обслуговували місто та дитячі заклади [22, с. 214-217].

На 31 травня 1923 р. в окрузі діяло 29 дитзакладів, а у Херсоні – 22 [9, арк. 1; 12, арк. 157]. Згодом кількість будинків зменшилася за рахунок реевакуації дітей.

На вересень 1923 р. кількісний показник суттєво зменшився (16 дитзакладів у Херсоні) [13, арк. 48], що пояснюється злиттям закладів, з метою економії коштів та зникненням практичної необхідності у функціонуванні широкої мережі дитбудинків у зв'язку з подоланням голоду.

Джерела свідчать, що становище міських інтернатних закладів було кращим, ніж в окрузі. Наприклад, у 1925 р. на харчування дітей місцевий бюджет виділяв 3 крб. 50 коп. на дитину в місяць, тобто 12 коп. в день, а в районах виділялося ще менше – 8 коп. [6, арк. 60-61].

Покращувати ситуацію допомагали члени осередків «Друзі дітей». Осередки товариства прикріплювалися безпосередньо до дитячого закладу для надання конкретної допомоги. Це робилося тому, що становище дітей в дитбудинках залишалося важким.

Друга половина 20-х рр. характеризується посиленням боротьби з дитячою безпритульністю. Станом на 2 березня 1925 р. в окрузі діяло 17 дитзакладів [6, арк. 60]. На початок 1927/1928 рр. у дитустановах Херсонської округи налічувалося 1500 дітей та підлітків у 11 установах. На 1 серпня 1928 р. у 10 закладах округу виховувалося 984 дітей [14, арк. 316].

З другої половини 20-х рр. ситуація поступово змінювалася на краще. До цього часу дитбудинки не були місцем соціального виховання, їхнім головним завданням була боротьба з безпритульністю. Але з часом, завдяки зростанню

кількості грошових асигнувань почали більше приділяти уваги покращенню навчально-виховної роботи.

У деяких сферах ситуація частково покращувалась. Так, якщо в 1925 р. на харчування однієї дитини виділялося по 12 коп. на день, то в 1926 р. – 20 коп. [4, с. 2], тобто у 1,6 рази більше.

Але матеріальне забезпечення не можна назвати повним. Наприклад, в архівних документах зазначається, що всього 1 підручник розраховувався на 5 дітей [6, арк. 60-61]. У 1925/1926 рр. норми витрат на дитину були вищі, ніж у попередні роки, але їх все одно не вистачало: на харчування – 6 крб./місяць, на одяг – 2 крб./місяць, на господарчі потреби – 1,50 крб./місяць, на навчання – 25 коп./місяць, тобто разом – 9,75 крб./місяць. Ця сума складала лише 56,5% від норми [16, арк. 4]. Тобто загальне місячне забезпечення дітей з боку держави ледь перевищувало половину від норми. Тому не дивно, що велике значення у допомозі дітям відіграла громадськість в особі членів осередків товариства «Друзі дітей».

У 1926 р. ВУЦВК санкціонував перевірку всіх дитустанов УСРР з метою обслідування стану дитбудинків і дітей у них. Було виявлено, що дітям бракувало білизни, ліжок, окремого посуду [7, арк. 1]. Ці проблеми були характерні всім закладам і це не залежало від регіону.

На Херсонщині у цей же рік у дитячих будинках діти були забезпечені одягом у середньому на 75%, а в деяких дитбудинках ще менше. Дитячого самоуправління майже не спостерігалось. У більшості закладів не було медичних працівників, були відсутні бібліотеки і в достатній кількості туалети. Майстерні становили складову більшості закладів [17, арк. 139], але при цьому часто не функціонували через відсутність належного устаткування або відсутність компетентного персоналу, котрий повинен був навчати вихованців.

У 1928 р. на Херсонщині кошти, що виділялися на харчування дітей, складали лише 40% від мінімальної норми [21, с. 5], про що зазначалося у всеукраїнській пресі.

Робота в напрямі демаргіналізації та навчання безпритульників була надзвичайно складною і потребувала великих зусиль, адже більшість з них були неписьменними. В інтернатних закладах діти засвоювали деякі знання з української мови, математики, природознавства, суспільствознавства та гігієни, проводилися політичне та ідеологічне виховання [10, арк. 52].

У більшості закладів регіону під час навчання діти поділялися на 4 групи. Діти 7-річного віку навчалися в 4-річних школах при дитбудинках. Діти старших груп навчалися в 7-річних школах. Переростки розподілялися до будинків робочих підлітків, у профшколи, комуни. Для неписьменних переростків створювалися гуртки лікнепу [6, арк. 61]. Здобуття хоча б елементарної та професійної освіти давало змогу вихованцям після дитзакладів знайти своє місце у суспільстві, а не займатися злочинною діяльністю.

Дорослим вихованцям дитбудинків влаштуватися на роботу та інтегруватися до формату існуючого соціуму допомагали члени осередків товариства «Друзі дітей», котрі відкривали майстерні з метою навчання дітей майбутній професії [18, арк. 1, 5].

З метою виховання дітей і привчання їх до дисципліни в установах був регламентований розпорядок дня. Орієнтований режим був таким: о 7-й годині – підйом; з 7 до 9 години – прибирання, сніданок; з 9 до 13 години – навчання; з 13 до 15 години – обід, перерва на сон; з 15 до 18 години – клубно-виховна робота; з 18 до 19 години – бесіди, відпочинок; 21 година – відбій [15, арк. 8]. На думку тогочасних педагогів такий розпорядок дня найбільше задовольняв фізіологічні та психологічні потреби дітей.

Ще однією складовою виховання дітей у дитбудинках було привчання їх до гігієни. Проводилися лекції по санітарії та гігієні. Такі лекції проводилися щонайменше один раз на тиждень з метою попередження розповсюдження захворювань туберкульозом [5, арк. 38]. Це було необхідно, адже, зважаючи на часто незадовільні умови утримання дітей у закладах та попереднє їхнє перебування на вулиці, туберкульоз був доволі розповсюдженою смертельною хворобою серед цього контингенту дітей.

Щорічно проводилися оздоровчі кампанії для дітей. Частину суми виділяла влада, а додаткові кошти збирали за допомогою спеціальних зборів, «тижневиків» тощо [17, арк. 42]. Херсонщина завдяки географічному положенню мала більше засобів і можливостей для оздоровлення дітей.

Отже, у пер. пол. 20-х рр. в країні склалася система закладів, діяльність яких була направлена на допомогу нужденним дітям. У дитзакладах був організований навчально-виховний процес, котрий включав соціальне, фізичне та статеве виховання, шкільне й трудове навчання. Безпритульні діти, які опинилися у дитзакладах, змушені були відмовлятися від шкідливих звичок та звикати до дисципліни, а їхнє повсякденне життя кардинально змінювалося. Проте, систематичній виховній та навчальній роботі з дітьми у дитбудинках заважала низка негативних чинників.

На Херсонщині найгірша ситуація була на початку 20-х років, але з часом вона покращувалася, хоча проблеми повністю не було подолано. У пер. пол. 20-х рр. серед найменших вихованців була велика смертність, недостатньо коштів виділялося на харчування дітей. Довгий час невирішеною залишалася проблема забезпечення сиріт реманентом, одягом, взуттям. Джерела свідчать, що матеріальне становище міських дитзакладів було кращим, ніж закладів в окрузі. З др. пол. 20-х рр. ситуація вже не виглядала безнадійною, навіть у деяких сферах з кожним роком ситуація все ж таки покращувалась. Збільшилися асигнування коштів на харчування дітей, хоча виділені кошти все одно не відповідали нормі.

Робота в напрямі демаргіналізації колишніх безпритульників була надзвичайно складною й потребувала великих зусиль. Найскладнішим у роботі з дітьми було те, що вони зберігали традиції спілкування та поведінки, що були ними засвоєні на вулиці, де на них мав сильний вплив криміналітет.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Анатольєва О.І. Правове регулювання боротьби з безпритульністю, бездоглядністю та правопорушеннями неповнолітніх в УСРР у 20-х роках

- XX століття: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук / Ольга Іванівна Анатольєва. – К., 2003. – 21 с.
2. Буров О. Більше уваги до дитячих будинків / О. Буров // Дитячий рух. – 1928. – № 3. – С. 2-5.
 3. Виноградова-Бондаренко В.Є. Виховання безпритульних дітей в Україні 20-х рр. XX століття: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук / Вікторія Євгенівна Виноградова -Бондаренко. – К., 2001. – 22 с.
 4. Грабинский Г.А. В детдомах Херсона / Г.А. Грабинский // Рабочий. – 1926. – 4 декабря.
 5. Державний архів Херсонської області (далі – ДАХО). Ф. Р. – 2. Оп. 1. Спр. 32. – 82 арк.
 6. ДАХО. Ф. Р. – 2. Оп. 1. Спр. 105. – 145 арк.
 7. ДАХО. Ф. Р. – 2. Оп. 1. Спр. 877. – 32 арк.
 8. ДАХО. Ф. Р. – 2. Оп. 3. Спр. 66. – 21 арк.
 9. ДАХО. Ф. Р. – 2. Оп. 3. Спр. 117. – 27 арк.
 10. ДАХО. Ф. Р. – 386. Оп. 1. Спр. 11. – 52 арк.
 11. ДАХО. Ф. Р. – 413. Оп. 1. Спр. 27. – 97 арк.
 12. ДАХО. Ф. Р. – 414. Оп. 1. Спр. 5. – 219 арк.
 13. ДАХО. Ф. Р. – 414. Оп. 1. Спр. 16. – 174 арк.
 14. ДАХО. Ф. Р. – 414. Оп. 1. Спр. 88. – 417 арк.
 15. ДАХО. Ф. Р. – 414. Оп. 1. Спр. 420. – 23 арк.
 16. ДАХО. Ф. Р. – 414. Оп. 1. Спр. 503. – 186 арк.
 17. ДАХО. Ф. Р. – 485. Оп. 1. Спр. 4. – 148 арк.
 18. ДАХО. Ф. Р. – 485. Оп. 1. Спр. 89. – 19 арк.
 19. Енциклопедія історії України: у 10 т. / Редкол.: В.А. Смолій (голова) та ін. – К.: Наук. думка, 2003 – Т. 1: А-В. – 2003. – 688с.
 20. Зінченко А.Г. Дитяча безпритульність в Радянській Україні в 20-х – першій половині 30-х років XX століття: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук / Алла Григорівна Зінченко. – Одеса, 2002. – 17 с.

21. Кільколик С. Оздоровлення інтернатних установ / С. Кільколик // Дитячий рух. – 1928. - №8. – С. 4-7.
22. Коротецкий А.А. Летопись Херсона / Александр Алексеевич Коротецкий. – Херсон: ЧМП «Штрих», 2004. – 284с.
23. Олянич Л.В. Створення та діяльність Всеукраїнського товариства «Друзі дітей» (1924-1936 рр.): організаційний статус, структура та функції: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук / Лариса Володимирівна Олянич. – Харків, 2008. – 18 с.
24. Орлова З. З історії благодійництва на Херсонщині / З.С. Орлова, О.І. Шинкаренко. – Державний архів Херсонської області. – Херсон, 2000. – 24с.
25. Паращевіна О.С. Роль системи народної освіти у подоланні дитячої безпритульності в 20-х – першій половині 30-х рр. XX століття в Україні: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук / Ольга Степанівна Паращевіна. – Дніпропетровськ, 2005. – 19 с.
26. Штефан Л.А. Питання підготовки соціальних працівників в Україні у 20-30-ті рр. XX ст. / Л.А. Штефан // Вісник Житомирського педагогічного університету. – Житомир, 2000. – Вип. 6. – С. 121-125.

АНОТАЦІЯ

У статті досліджується та аналізується процес соціалізації вихованців в інтернатних закладах Херсонщини у 1920-х рр. шляхом вивчення змісту навчально-виховного процесу, побуту та умов проживання. Вперше до наукового обігу було введено ряд джерел із фондів Державного архіву Херсонської області, що висвітлюють діяльність структур соціального захисту та реабілітації дітей у 1920-х рр. на Херсонщині.

SUMMARY

The article investigates and analyzes the everyday life and socialization of homelessness children in boarding schools in 20th years of the XX century in Soviet Ukraine (based on materials of Kherson region). It is stressed on the unpublished sources of the State Archives of Kherson region.

Key words: children's homelessness, socialization, boarding schools.